

УНИКАЛНА ФОНЕТИЧНА ОСОБЕНОСТ В ЕРКЕЧКИЯ ГОВОР

Ана Кочева-Лефеджиева

Еркечкият говор в Поморийско е проучван многократно и продължава да се изследва и до ден днешен. Причината за това трябва да се търси в съвкупността от неговите диагностиращи черти, които го правят оригинален и неповторим с удърения квантитет, с широкото **Г** на мястото на ^{тм} и **Ъ** и **Ь** – при гласните и със замяната на **в** и **ф** с **х** – при съгласните. Нè по-малко интересна е и неговата лексикална система, отразяваща високия старопланински и обособен бит. Без съмнение, диалектът е свързващо звено между българския Североизток и Югоизток. Като се имат предвид големите колонии от разселени еркечани във Варненско и Бургаско, едва ли можем да говорим, че е било възможно само две селища – Еркеч (Козичино), Поморийско и Голица, Варненско да са дали преселниците за многото селища на север и на юг от тях. В миналото, преди да бъдат силно турцизирани селата в Източна Стара планина, тук се е разпростирила територията на големия източнобалкански Г – диалект. Според Ив. Гълъбов дори плиско–преславският говор от 9 век е бил от този тип, което е малко вероятно. Изследванията на Л. Милетич, Г. А. Георгиев, Ст. Стойков, Б. Байчев, Ив. Кочев хвърлят обилна светлина върху особеностите на говора.

При някои от тях е интерпретиран и проблемът за възникването на **х**.

Целта на тази работа е да се даде не само фонетично обяснение на прехода **ф** → **х** – нещо, което в една или друга степен вече е извършено, а да се предложи и фонологично решение с оглед особеностите на цялостната фонологична система на говора.

Хипернатовареността на фонемата **х** в еркечкия говор стои в ярко противоречие със ситуацията в по-голямата част от българските диалекти, в които тя изпада. Появата на форми като *хчер* 'овчар'; *хес* 'фес'; *сохрд* 'софра'; *лех* 'лев'; *хубах* 'хубав'; *хДрга* 'хвърля'; *ханат* 'хванат'; *хий* 'фий'; *крдх* 'кръв'; *сурòх* 'суров'; *гутòх* 'готов'; *врех* 'връв'; *х р'аката* 'в реката' с **х** вместо **в** и **ф**, а и запазването на **х** в *ба̀хур*, *бахчд*, *бу̀хал*, протезирането на ново **х** в *Ха̀стрия* 'Австрия' и *хай̀гдр* представят една рядка система, която изцяло се противопоставя на някои западнобългарски системи без **х** (изобщо), срв. трънската, например: *мъ* 'мъх'; *дъ* 'дъх'; *гре* 'грях'; *се* 'сях'; *беемо* и др.

Докато изпадането на **х** по принцип е съвсем логично, поради изолираността на консонанта **х**, който няма звучен корелат, с когото да влезе във връзка, за да го стабилизира (единичните, некорелативните фонемни по-лесно изпадат или се променят), то инвазията на **х** във всички позиции от фонологично гледище по-трудно може да намери обяснение само с привличане на данни от областта на консонантизма.

Проф. Ст. Стойков, като цитира различни автори (Хр. Кодов, Ст. Младенов, Л. Милетич, Б. Цонев), се солидаризира с по-общото мнение, че замяната на **в** и **ф** с **х** е предимно югоизточнобългарска особеност (среща се в говори от Източна и Западна Тракия, а също и в Сливенско и Бургаско). В Североизточна България – Шуменско, Търговищко и Поповско) **х** е пренесена от тракийските преселници, т.е. от юг: „Например в говора на с. Здравец, Търговищко и с. Светлен, Поповско, заселени след

Освобождението с преселници от с. Янурен, Суфлийско – пише Ст. Стойков¹ – се срещат редовно случаи като *хл'ази* 'влезе'; *хнèси, хнèтре, хтòри, хтòр, хàтиха, хурна, хèрга* 'хвърля', *какòх, никакòх, с'акакòх, такòх, хубах, лèскòх, крòх, црòх* 'червей', *ушàх, картòх, х р'аката, вòх недèл'а, прускèхъл* 'възглавница', *òхци, ухчàр* и пр. А в говора на с. Нова Надежда, Хасковско в началото на думата съгласната **ф** доста често минава в **х**: *хукарà, хурка, хуста, хурчà*

През 1951 г. в Еркеч проф. Ст. Стойков се опитва да класифицира социолингвистично случаите с ново **х** по фонетични и фонеморфологични позиции; по поколения; в границите на едно семейство, но до определени по-категорични резултати не успява да достигне, и то не заради приложената методология, а обективно, поради факта, че явлението се намира в процес на развитие, т.е. налице са множество варианти. Най-общата констатация, която отговаря и на нашите наблюдения от 2006 г., близо 60 години по-късно, е най-близо до действителното състояние на нещата: „замяната на **ф** > **х** общо взето постепенно се разширява със смяната на поколенията. Докато у най-старите жители се срещат само единични случаи с **ф** > **х**, у средните по възраст тези случаи се увеличават и у младите стават толкова много, че постепенно се превръщат във фонетичен закон”, с други думи, от ограничено комбинаторно, то придобива характер на спонтанно явление.

Проф. Ст. Стойков правилно свързва съдбата на **х** със съдбата на **ф** и **в**, но не съвсем точно рисува историческия процес на замяната. Според него лабиоденталните **ф** и **в** изменят учленителния си характер и пряко билабиални **ф**, **в** (**ф**, **в**) минават в **х** и **ў**.

Ако се погледне исторически, в старобългарския език съгласната **в** е имала билабиален (двуустен) характер, т.е. била е сонор. Сонорното поведение на днешното лабиодентално **в** все още се пази при съхранението на звучния или беззвучния характер на съгласните пред **в**. Те и сега не се променят, така както не се променят пред сонорите: *сват, св'ат*, т.е. не се превръщат в *зват, зв'ат, квакат* не става *гвакат*, а *гводей* си остава *гвоздей*. Ситуацията е подобна на случаите с другите сонори, срвн. *срам, ср'ада, слънце, сн'ак, снòшти, сл'аза, смок, см'ах* и др. Фонемата **ф**, дошла от гръцки, е от по-късно време.

Доколкото **в** е звучала билабиално, и **ф** като негов нов съответник по линията на звучност – беззвучност първоначално е била билабиал. Накратко **в**, а след това и **ф** са били двууствени (**в** и **ф**). Не е било нужно да стават устненозъбни, а след това отново билабиали. Директно, от наследените в миналото съгласни **в** и **ф** след отслабване на артикулацията от **ф**, което фактически е **ф^х**, се преминава към **х** (**h**), явление, известно и от другите славянски езици.

Преходът **в** → **ф** → **х** (или **h**) е отражение не само на загубване или на намаляване значението на лабиалността (бемолността) при съгласните, но е свързан с намаляване на значението на лабиалността и в системата на гласните.

Вокалната система на еркечкия говор под ударение – според Ив. Кочев днес има следния вид:

и	-----	у
е	-----	о
Г	-----	а

Водещ тембров клас във вокалната корелация предни – задни, вече трансформирана като **лингвална** в еркечкия говор – отбелязва авторът² – е предният (**и, е, Г**). Заден корелат на Г в опозицията **Г – а** е гласната **а**, която се включва в задния тембров клас (**у, о, а**), но самата тя е средна гласна. По такъв начин задната редица се превръща в смесена от две лабиални задни гласни и една средна гласна. За лингвалната корелация този факт няма това значение, каквото има за лабиалната корелация. Там всички гласни от задния ред са само лабиални, т.е. лабиалността играе първостепенна роля и предопределя основните взаимоотношения в корелацията.

В лингвалната корелация, проведена докрай в Еркеч, битуват чисти линии на противопоставянията **предни –непредни**. Непредният ред е смесени следователно е в подчинено фонологично положение по отношение на предния, който е еднороден и следователно водещ.

Така в областта на консонантизма (чрез вариращите облици с разновидностите на **в (ф)** и **х** или само с **х**) и в областта на вокализма (с подчинения във фонологично отношение лабиален ред) в системата като цяло (вокалната и консонантната) лабиалността губи позиции и създава среда за всякакви делабиализационни процеси.

2